

Antonija Zaradija Kiš

Institut za etnologiju i folkloristiku
zaradija@ief.hr

Cvijet kreposti / Fiore di virtù:* hrvatska glagoljska i ćiriljska varijanta talijanskoga „bestselera“ iz 14. stoljeća

*Dobro može postojati bez zla, ali
zlo ne može postojati bez dobra!*
Toma Akvinski¹

U radu se razmatraju razlozi popularnosti moralističkoga djela *Fiore di virtù* koje pripada talijanskoj vernakularnoj književnosti i koje se u rasponu od 15. do 18. stoljeća prevađalo na razne europske jezike. Središnji dio rada posvećen je hrvatskom prijevodu *Cvijeta kreposti* koji se razlaže u kontekstu hrvatske tropismenosti i to kroz hrvatskoglagoljske varijante prijevoda. One su sačuvane iz vremena „zlatnoga doba hrvatskoga glagolizma“ u pet hrvatskoglagoljskih zbornika: tri iz 15. i dva iz 16. stoljeća. Niti jedan zbornik nema cjelovit prijevod talijanskoga teksta, koji se u konačnici sastoji od četrdeset i jednoga poglavlja već maksimum dvadesetak koliko sadrži *Tkonski zbornik* iz 16. stoljeća.

Posebna pozornost posvećuje se ćirilskoj varijanti prijevoda koja se nalazi u dubrovačkom rukopisu iz 1520. godine. Potom se osvrće na najmlađu i jedinu cjelovitu varijantu *Cvijet kreposti* koju je priredio u 17. stoljeću fra Pavao Posilović. Ona je tiskana zapadnom ćirilicom u dva izdanja, a potom i latinicom. Na temelju navedenih uporišta razmatra se razlog višestoljetne popularnosti djela.

Ključne riječi: *Fiore di virtù/Cvijet kreposti*, renesansa, vernakularna književnost, glagoljski zbornici, dubrovački zbornik, hrvatska tropismenost

* Ovaj rad je potpomogla Hrvatska zaklada za znanost projektom Kulturna animalistika: interdisciplinarna polazišta i tradicijske prakse (IP-2019-04-5621).

¹ Usp. Tadić 2004: 15–27.

1. Uvod

Cvijet kreposti je uvriježeni hrvatski naziv za poučno talijansko moralno-didaktičko djelo *Fiore di virtù* koje se, s obzirom na najstariji sačuvani vatikanski rukopis iz 1387. godine (Prohaska 1911: 108), mogao pojavljivati u prvim desetljećima 14. stoljeća. Djelo je postalo iznimno popularno ponajprije zbog svoga sadržaja, koji razmatra dobro i zlo u čovjeku, poglavito njegove vrline, potom mane te neka emotivna stanja, konstantno reminiscirajući poduke crkvenih naučitelja i mudre izreke mnogih filozofa i drugih znamenitih ljudi antičkoga i srednjovjekovnoga doba. Popularnosti djela uvelike pridonosi i vrijeme njegove pojavnosti u kojemu se postupno napušta srednjovjekovna misaona obuzdanost i prepušta se renesansnim i humanističkim filozofskim prodorima koji sve više ističu Čovjeka, njegovu individualnost i osebjnost. Izum tiskarskoga stroja je od posebne važnosti za popularnost *Fiore di virtù*. Upravo je tisak omogućio djelu još brži prodor njegove poruke i poduke u sve društvene slojeve. Važnost i znakovitost djela ne potvrđuje danas samo sedamdesetak sačuvanih rukopisnih inačica iz 15. stoljeća već nebrojeno mnogo tiskanih izdanja koja se diljem europskoga prostora pojavljuju tijekom nekoliko narednih stoljeća, sve do početaka 19. i to posebice u talijanskom, francuskom i španjolskom književnim stvaralaštvu. Tek će filološka znanost u 19. te poglavito u 20. stoljeću pokušavati razotkrivati povijesnu, filološku i kulturološku pozadinu *Fiore di virtù*, no „zapet će“ već na polaznim pitanjima koja se odnose na autorstvo i dataciju djela te će i do danas o tome ostati samo čvrste pretpostavke.

1.1. O dataciji i autorstvu *Fiore di virtù*

Zaključci talijanske filologinje Marie Corti (1915.–2002.) glede vremena nastanka *Fiore di virtù* se do danas uzimaju najvjerodostojnijima. Glavno uporište Marie Corti u dataciji djela su dvije ključne činjenice. Prva se odnosi na nezaobilaznu prepoznatljivost utjecaja Danteove *Gozbe* (*Convivio*) koja nastaje između 1304. i 1307. godine. Oslanjajući se na tu činjenicu *Fiore di virtù* je, dakle, moglo nastajati tijekom prva dva desetljeća 14. stoljeća. Drugi važan podatak o utvrđivanju godine nastanka djela za Corti je najcitiranije djelo u *Fiore di virtù*, a to je *Summa theologicae* Tome Akvinskoga (1225.–1274.), odnosno godina Tomine kanonizacije.² U tom smislu valja naglasiti da mnogi odlomci *Fiore di virtù* sadrže objašnjenja koja počinju uvodnim sintagmama poput: *come dice Frate Tommaso* (1,13, 35), *come argomenta Frate Tommaso* (1,42), *come afferma anche Frate Tommaso* (1,44), *Frater Tommaso disse* (15,2; 18,3), *come*

² Papa Ivan XXII. koji je stolovao u Avignonu, za svoga je papinstva (1316.–1334.) proglasio Tomu Akvinskoga svetim 18. srpnja 1323. godine, a 1567. godine papa Pio V. (1566.–1572.) ga je proglasio crkvenim naučiteljem. Ove činjenice su važne jer ističu utjecajnost, čitanost i razmatranje Tominih djela, koja zbog svoje mudrosti nisu zaobišla *Fiore di virtù*.

dice poi anche Fra' Tommaso (27,4) itd. Maria Corti ih uzima kao ključnu potvrdu o statusu Tome Akvinskoga u trenutku kad ga je autor *Fiore di virtù* citirao, tj. da sv. Toma još nije bio kanoniziran. U protivnom, autor zasigurno ne bi ni u kojem slučaju izostavio njegovu svetost i oslovljavao bi ga sa *sancto Tommaso*. Na temelju te, možda i najjače činjenice, M. Corti je zaključila da je djelo *Fiore di virtù* moralo nastati prije 1323. godine kad je fra Toma bio kanoniziran. Na smjernicama tih dvaju ključnih argumenata, ali i drugih književno-povijesnih podataka, a posebice jezičnih raščlambi *Fiore di virtù* koje su se pojavljivale u znanstvenim raspravama i bile usmjerene ka identifikaciji autorstva, zaključeno je da bi to mogao biti izvjesni bolonjski notar, fra Tomaso Gozzadini (1260.–1329.), koji je 35 poglavlja³ *Fiore di virtù* oblikovao između 1313. i 1323. godine (Corti 1959: 1–82).

1.2. Ishodište popularnosti *Fiore di virtù*

Najčešće pitanje koje si postavljamo, usredotočivši se na *Fiore di virtù* je razlog tako velike i dugotrajne popularnosti moralno-didaktičke knjige, koja je danas potpuno zaboravljena, odnosno koja je na rubu zaborava u okvirima istraživanja kasnosrednjovjekovne i renesansne književnosti. U traženju odgovora na to pitanje, a imajući u vidu da djelo razmatra spoznaju samoga sebe, tj. ljudske naravi, postavlja se pitanje o individuumu i poznavanju samoga sebe. Kolika su znanja o čovjeku danas, a kolika su bila u vrijeme nastajanja *Fiore di virtù* je pitanje koje je u podsvijesti svakoga pojedinca koji se iole zanima za ovo djelo. Suvisli odgovor je teško dati jer je čovjek samomu sebi oduvijek bio i još uvijek jest velika tajna, posebice kad je riječ o ponašanju, naravi, manama i vrlinama (Pope 2014: 13–30). Istraživanja samoga sebe satkana su od mnoštva nepoznanica usmjerenih na traženje objašnjenja apstraktnih pojmova ljudske naravi poput, gnjevnosti, zavodljivosti, nepromišljenosti, tvrdoglavosti i sl. O njima je čovjek zasigurno razmišljao i htio naći odgovor pa na tim smjernicama i ovom prigodom tražimo odgovor na pitanje zašto je *Fiore di virtù* bilo iznimno popularno djelo.

U srednjovjekovnom literarnom kontekstu mane i vrline nerijetko graniče s raznim emocionalnim stanjima (Boquet i Nagy 2011: 5–24) poput veselja i žalosti te ljubavi i zavisti, koje nije jednostavno razumljivo obrazložiti. To su i najsnažnije ljudske emocije koje su, suprotstavljene jedna drugoj i najreprezentativniji su osjećajni primjeri u istraživanju ljudskih emocija uopće. Ne čudi stoga što upravo o njima razmatraju i prvi kapituli *Fiore di virtù*. Oni odводе čitatelja u potragu za objašnjenjem samoga sebe, pokušavajući ih pronaći u mudrim izrekama srednjovjekovnih, a poglavito antičkih mudraca, filozofa i pisaca čime se na specifičan način ponovo razotkriva antička humanistička misao što je i temeljna odlika renesansnoga doba. Evo nekoliko takvih primjera

³ Tijekom višestoljetnoga prepisivanja tekst je doživljavao znatna proširenja pa je dosegno 41 poglavlje. Kao takvo susreće se poglavito u mladim tiskanim varijantama.

iz hrvatskoglagoljskoga⁴ *Vinodolskoga zbornika* (Vinod) iz 15. stoljeća i *Tkonskoga zbornika* (Tk) iz 16. stoljeća:⁵

- *k(ako) piše s(ve)ti toma · da lûb(a)v' e(stb) nêko zn(a)m(e)nie ·* (Vinod 50a/9)
- *piše filozof' ni edna vir lûd' to e(stb) sila ne more b(i)ti prez' lûb' ve · i ot odone ishodi vs(a)ko iskoni* (Vinod 50a/18–20)
- *ovidii piše v dobre stanji dovole priêtel naideš a v nevole kada u[pad]iš naideš se sam* (Tk 68r/1–3)
- *ot lubve ženske solom[u]nъ piše ki naide dobru ženu naide veseli[e] i utišenje sebe i ki puê dobru ženu puê ot seb[e] vsaku dobrotu oče piše dobra žena estъ venac muža svoega oče piše mudra žena načina hižu svoû a huda rasčina* (Tk 68r/8–13)

Izreke drevnih autoriteta usađuju povjerenje čitatelju te su uvjerljiva, poučna i razumljiva polazišta u razmatranju specifičnih manifestacija ljudske naravi. Potrebno je međutim napomenuti da je *Fiore di virtù*, s obzirom na vrijeme u kojemu nastaje, još uvijek impregnirano dogmatskim iracionalnim shvaćanjima emocija, no od kojih, kao da se nastoji otrgnuti u smislu drugačijega psihološkog promišljanja.⁶ Na tom pravcu uvelike pomažu zanimljiva Aristotelova razmatranja apstraktnih pojmova kao što su npr. *hrabrost*, *darežljivost*, *velikodušnost*, *pravednost* koji pripadaju karakternim ljudskim vrlinama ili pak *razboritost* ili *znanje* što su prema Aristotelovoj podjeli tzv. intelektualne vrline.⁷ Problematika emocija i ljudske naravi bila je, dakle, oduvijek intrigantna pa čak i provokativna tema,⁸ ali i da je u vrijeme nastajanja *Fiore di virtù*

⁴ Primjeri koje donosimo iz glagoljskih i ćiriljskih izvora transliterirani su u latinicu prema usustavljenim pravilima koja se provode u Staroslavenskom institutu u Zagrebu: poluglas = ь ili apostrof; jat = ê; đerv = đ; ju = û; št/šć = ê. Točka u sredini retka slijedi original i jedini je interpunkcijski znak. U obliku zagradama su razriješene skraćene riječi, a u uglatima su rekonstruirana nečitljiva mjesta u tekstu.

⁵ Abecedni popis mudrih izreka iz Posilovičeva *Cvieta od kriposti* objavio je Pavao Knezović u radu *Rimski pisci u Cvijetu* (2001).

⁶ U kontekstu ljudske naravi današnji pristup *Fiore di virtù* temeljio bi se na psihološkim promišljanjima kroz *povijest emocija*. Oslobođivši se srednjovjekovnoga iracionalnog stava prema ljudskoj naravi emocije se počinju samostalno propitivati tek u prvim desetljećima 20. stoljeća i to na interdisciplinarnim znanstvenim smjernicama.

⁷ Prepoznavanje aristotelovskoga razumijevanja tzv. etičkih vrlina iz traktata o manama i vrlinama (treća knjiga Aristotelove *Eudemove etike*) uz srednjovjekovna filozofska tumačenja stanja ljudske duše (Tadić 2003: 334–337; Boquet i Nagy 2011: 5–24), nisu tema ovoga rada, ali mogu postati vrlo kompleksna istraživačka tema u nekom budućem razmatranju o ljudskoj naravi u *Fiore di virtù*.

⁸ O tomu svjedoči i najnoviji zbornik radova koji su uredile Natka Badurina, Una Bauer i Jelena Marković pod naslovom *Naracije straha* (2019). Četnaest priloga razmatra samo jedno stanje ljudske psihe – strah.

bila sputana (Huizinga 1991). Međutim, uvođenjem Drugoga u objašnjavanju samoga sebe ta se dogmatska sputanost počinje kidati. Tomu pridonosi pojavnost životinje kao racionalnoga literarnog sredstva u pojašnjenju čovjekovih mana i vrlina. Životinja kao Drugi subjekt postaje preslika nas samih. Evo primjera iz *Dubrovačkoga zbornika* (Libro)⁹ iz 1520. godine u kojemu je oholost uspoređena sa sokolom:

- *I može se primieniti oholast̃ k sokolu iere vazda hoće gospodovati sve ostale ptice i nahodi se sok(o) da ie ôdluka (!) uhititi iednu akvilu koja ie kralica ôd sviehṽ ptica i ondie gdie sokoo (!) čini gniezdo bie i obteče svu zemlu uokolo i ne pušta pribivati pticam̃ da živu ôd fieda cieč̃ da bude sam̃ gospodar̃* (Libro13b/17–22)

Uvođenjem bestijarijskih odlomaka autor *Fiore di virtù* iznalazi slikovite načine u predočavanju apstraktnih pojmova ljudskoga ponašanja načinom življenja odabranih životinja, koje postaju ključne poveznice između čovjeka i njegove naravi. Tako se na vrlo poučan i zabavan način nameće razmišljanje o Prirodi kao cjelini kojoj pripadaju sva živa bića: i ljudski i ne-ljudski svijet. Uz obilje znanja koje autor podastire čitatelju kao da se propituje antropocentričnost s jedne i bogobojaznost s druge strane. U tom razmišljanju životinja u *Fiore di virtù* ima ulogu „medija“ u razumijevanju Prirode i čovjeka u njoj što je razvidno i načinom uvođenja određene životinje, odnosno Drugoga u tekst:¹⁰ *i primeniti se more istina k orebicam; ...i primeniti se more skarsost k žabi krastavoi; ...i priminiti se more pr(a)vda k pčelam̃*, itd.

U traženju podudarnosti ljudskih karakternih osobina sa životinjskima prodire se u duboke slojeve ljudskih povijesti iz kojih izvire mnoštvo mitoloških asocijacija koje u *Fiore di virtù* apostrofiraju važnost životinja u ljudskom postojanju. Njima se nekoć klanjalo, njih se obožavalo i pridavala im se pozitivna (božanska), ili negativna (đavolja) moć što je u *Fiore di virtù* razvidno npr. u feniksu kao predodžbi upornosti ili bazilisku kao predodžbi okrutnosti (Zaradija Kiš 2018c: 383–398). Životinjski odlomci razotkrivaju zatamljene predaje¹¹ i „zakopane“ motive indoeuropskih korijena koji se nalaze u temeljima „životinjskih“ pučkih vjerovanja, koja su naraštajima usađivana u svijest čovjeka i tako opstala do danas kao što je npr. mit o jednorogu, simbolu neobuzdanosti u *Fiore di virtù* (Zaradija Kiš 2016: 47–58; 2018b: 477–492). Nije zato nimalo

⁹ Ćirilski dubrovački rukopis iz 1520. godine poznat je u hrvatskoj književnosti pod nazivom *Libro od mnozijeh razloga*.

¹⁰ U talijanskoj verziji to su sintagme: *E può paragonarsi...* ili *E puose appropriare...*

¹¹ Ovdje valja skrenuti pozornost na prvi članak prvoga broja *Zbornika za narodni život i običaje Južnih Slavena* iz 1896. godine (ur. Ivan Milčetić) kojega je napisao Dragutin Hirc pod naslovom: „Što priča naš narod o nekim životinjama“. Njime se na našem prostoru otvaraju široka vrata propitivanja odnosa čovjeka i životinje koja su do danas donijela mnoge znanstvene priloge (Zaradija Kiš i Marjanić 2013: 215–226).

neobično da je upravo životinjski odlomak svakoga kapitula „redovito najljepši, često vrlo poetično intoniran odsječak“ (Hercigonja 1975: 387). S kulturnoanimalističkoga motrišta *Fiore di virtù* zato pobuđuje znatiželju u istraživanju poveznica između ljudskih emocija i njihovih životinjskih vizualizacija (veselje/pijetao, žalost/gavran, gnjev/medvjed, miroljubivost/dabar, milosrđe/pupavac, licemjernost/krtica, strašljivost/zec itd.). Etološkim promišljanjem nameće se dublje propitivanje Prirode u kojoj se zrcali čovjekova narav. Odabir određene životinje zbog toga ima posebno značenje kao vizualizacija mane – upozorenje na ljudsko zastranjivanje u odnosu na prirodno i društveno okruženje, odnosno vrline ili dobre ljudske karakterne vrijednosti – pohvale ljudskom skladu s okolinom. U svemu tome znatiželja prema samomu sebi pomaže u poticanju empatije i zanimanja za druga živa bića čovjekova okruženja s diskretnim upozorenjem na važnost brige za druge kao Božje kreacije, što je razvidno već u prvim recima starozavjetne knjige Postanka (1,24–31). Tako je iz navedenih asocijacija *Fiore di virtù* literarno-pedagoška prethodnica nadolazećega renesansnog doba, u kojemu se čovjek sve više raspituje o sebi u potrazi za razumijevanjem nepoznatih sfera ljudskoga postojanja. Apstrakcija čovjekove naravi konkretizira se znanjem o načinu življenja najbližih Drugih koja su prihvaćena kao takva i konstanta su života Prirode. Princip odabira određene životinje za neku manu i vrlinu još uvijek nije dovoljno jasan i danas predstavlja dodatnu nepoznanicu *Fiore di virtù*.¹²

Interes za spoznajom samoga sebe nije i jedini razlog popularnosti ovoga djela. Važan segment u tom istraživanju je jezik *Fiore di virtù* kojim se iskoračuje iz latinske književne jezične dominacije i važnost pridaje vernakularnim jezicima – govornim varijantama talijanskoga, ali isto tako i francuskoga, španjolskoga, katalonskoga i drugih. Tako se *Fiore di virtù* kao zanimljiv i poučan moralno-didaktički književni izričaj nudi širim društvenim slojevima kako bi sebe prepoznali u Drugima, doživljavajući Prirodu kao cjelinu u kojoj je Čovjek tek jedan njezin dio. Na taj način *Fiore di virtù* stvara drugačiju čitateljsku publiku kojoj prenosi mnoge spoznaje, počevši od znanja najvećih vjerskih učitelja, antičkih pisaca, biblijskih osoba kao ključnih autoriteta, do vrlo bliskih i aktualnih mislilaca kao što je Toma Akvinski. Zatim tu istu publiku bestijarijskim odlomcima provodi kroz Prirodu u kojoj se čitatelj jasno može prepoznati. I konačno egzemplom, kratkom srednjovjekovnom sugestivnom propovjednom formom (Le Goff 1993: 110–112) kao uvjerljivom potvrdom istinitosti svih prethodnih dijelova teksta kojim završava svaki „kapitul“ *Fiore di virtù*. Višestoljetna popularnost *Fiore di virtù* sadržana je tako u prosvjetiteljskim i društvenim moralno-etičkim izazovima slobodnijih nazora novoga doba na baštinjenim literarnim formama minulih vremena.

Od 15. do 19. stoljeća *Fiore di virtù* je prevedeno i tiskano u više edicija i to na više europskih vernakulara, a to su uz talijanski bolonjski dijalekt na kojemu je djelo nastalo

¹² Usp. moje radove koji analiziraju npr. odnos miroljubivosti s dabrom (Zaradija Kiš 2015) ili milosrđa s pupavcem (Zaradija Kiš 2014 i 2016a).

lo, francuski, španjolski, katalonski, njemački, armenski, grčki, rumunjski,¹³ a od slavenskih prijevoda to su hrvatski i ruski prijevod. Najmlađi slavenski je srpski prijevod iz 19. stoljeća čiji je tekst preveden na srpski jezik s grčkoga predloška.¹⁴ Ovaj prijevod Vićentija Rakića je još uvijek priređen s moralno-didaktičkom i prosvjetiteljskom namjerom s tim da ne znamo kakva je bila recepcija prijevoda i u kojoj mjeri je djelo saživjelo s publikom kojoj je bilo namijenjeno. Najmlađi engleski¹⁵ prijevod je iz 1953. godine i posljednji je prijevod *Fiore di virtù*. On nastaje iz potpuno drugačijih poticaja. Pojavljuje se na američkom književnom prostoru i nije imao nikakvu praktičnu namjenu već se jednostavno željela pokazati važnost *Fiore di virtù* kao europskoga renesansnog bestseler, koji u jeku svoje popularnosti nije bio preveden na kulturološki izoliranom engleskom prostoru. Američki bibliofil Lessing Julius Rosenwald (1891.–1979.) iz filantropskih pobuda potiče priređivanje engleske varijante: *Fiore di virtù: Flowers of Virtue and of Noble Habits* na temelju inkunabule iz 1491. godine koju je posjedovao u svojoj bogatoj kolekciji.¹⁶

2. Hrvatska tropismenost *Cvijeta kreposti*

Potkraj 19., a naročito početkom 20. stoljeća *Fiore di virtù* se počinje razmatrati s povijesnoga, a posebice s filološkoga očišta, jer filologija kao znanstvena disciplina počinje zauzimati vodeće mjesto u humanističkim znanostima. Tako hrvatska inačica *Cvijeta kreposti* počinje privlačiti pozornost i hrvatskih filologa. Zapisuju se prve kritičke misli o tom djelu koje su do danas ostale temeljne u bilo kakvom pristupu hrvatskomu prijevodu *Fiore di virtù*.

Najstariji ali i najkraći sačuvani prijevodi su u hrvatskim glagoljskim zbornicima, koji su po svom sadržaju izvorišta najrazličitijih književnih žanrova: od crkvenoga prava i govorništva te religiozno-propedeutičkih spisa do legendi, mirakula, anegdota, zatim *Elucidariuma* ili *Lucidara*, poezije, pripovijesti i drugih književnih oblika i sadržaja. Zato ne čudi što se upravo u tim zbornicima pronalaze odlomci i *Cvijeta kreposti*, nepoznata glagoljaškoga priređivača. Kad je riječ o zbornicima uvijek se s divljenjem pitamo tko su bili njihovi pisci, odakle su crpili znanje i kakve su knjižnice posjedovali, a u svojoj zavidnoj naobrazbi ipak ostali anonimni pisci. Anonimnost je u skladu

¹³ Posebno valja istaknuti dvojezični slavensko-rumunjski prijevod iz 16. stoljeća (Puccetti). Rukopis se pod signaturom B.A.R. ms. Rom. 4620 nalazi u knjižnici Academia Română u Bukureštu.

¹⁴ Srpski prijevod pod nazivom *Cvêty dobrodêteli* preveo je „съ греческаго на славно-сербский языкъ“ i tiskao u Budimu 1800. godine Vićentije Rakić (1750.–1818.), monah i iguman manastira Fenek koji je od 1798. do 1810. godine kao svećenik boravio u crkvi sv. Spiridona u Trstu (Đurić 2012: 29–40).

¹⁵ Englesko izdanje *Flowers of Virtue and of Noble Habits* je prema firentinskomu rukopisu *Fiore di virtù* iz 1491. godine priredio na engleskom jeziku Nicholas Fersen.

¹⁶ Rosenwald je svoju kolekciju od 2600 rijetkih knjiga donirao Library of Congress među kojima se pod brojem Rosenwald 270 čuva talijanska inkunabula *Fiore di virtù*.

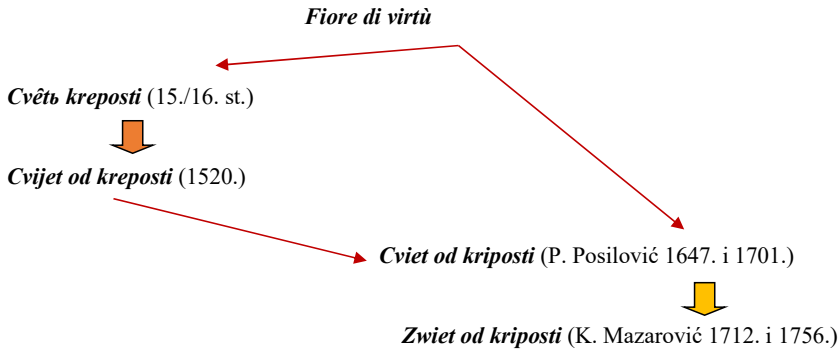
sa srednjovjekovnim poimanjem autorstva općenito pa u tom smislu Rudolf Strohal u svome radu iz 1916. godine, *Cvjet vsake mudrosti: najstarije hrvatsko umjetno sačuvano književno djelo iz 14. vijeka*, zaključuje da glagoljaški pisci „nijesu svoja književna djela napisali radi slave ovoga svijeta, već da si steknu zasluga... onkraj groba pred prijestoljem božjim, pa stoga nijesu... ni svojih duševnih proizvoda potpisivali. Oni su pisali samo takova djela, za koja su držali, da će promaknuti i unaprijediti ćudoredni odgoj hrv. naroda. Djelo je nastalo u narodu... nitko nije pitao za autora toga djela“ (Strohal 1916: 8–9). Ono što je bitno za pojavnost *Cvijeta kreposti* na hrvatskom glagoljaškom prostoru je namjena djela koja je bila usmjerena na obrazovne potrebe pučke pastve kojima su se podčinjavale duhovne aktivnosti glagoljaštva u cijelosti (usp. Hercigonja 2009: 16). To upravo potvrđuju glagoljaške zborničke kompilacije pisane narodnim jezikom. Slijedom takva razmišljanja Rudolf Strohal posebno dodaje da su te knjige „udarile temelj ne samo lijepoj i poučnoj hrvatskoj knjizi, već i hrvatskoj prosvjeti“ (Strohal 1912: 25), tj. da su imale prepoznatljive odgojne smjernice.

Ovom zanimljivom i kulturološki slojevitom djelu, kojega s pravom možemo nazvati *unicumom* hrvatske pučke književnosti, nije se, do pojavnosti radova Rudolfa Strohala,¹⁷ posvećivala ni dovoljna povijesna, a ni filološka pozornost (Zaradija Kiš 2018: 483–488). Iako se *Cvijet kreposti* redovito spominje u našim povijestima književnosti, razlog njegova dubljega nepoznavanja valja tražiti u nepoznavanju talijanskoga izvornika kao polazišta u pristupu prijevodnom djelu. O tome je prvi progovorio Vatroslav Jagić 1868. godine u *Prilozima k historiji književnosti naroda hrvatskoga i srpskoga*, istaknuvši, glede *Cvijeta kreposti*, jaku potrebu za talijanskim originalom (usp. Jagić 1868: 69). Gotovo pedeset godina nakon Jagićeve opaske Rudolf Strohal još uvijek nije siguran u izvorište *Cvijeta kreposti* o čemu piše u radu *Hrvatska glagoljska knjiga*: „Da li je ovo djelo originalno ili preradba kakvoga talijanskoga djela, nijesam mogao za sada odrediti, ali bilo njemu kako njemu drago lijepi je spomenik naše vrlo stare kulture“ (Strohal 1915: 140). Sve dok se nisu počele pojavljivati ozbiljnije studije o talijanskom tekstu *Fiore di virtù* (Zaradija Kiš 2018: 478–483) i o prijevodima na druge europske vernakulare, interes za hrvatski *Cvijet* bio je vrlo slab.

Na temeljima prepoznatljive hrvatske tropismenosti kao „sinkrone poligrafičnosti, jedinstvene pojave u zapadnoeuropskomu kulturnom krugu“ (Hercigonja 2009: 25), *Cvijet kreposti* valja razmatrati na tri kulturološko-filološka pravca s obzirom na tri hrvatska pisma: glagoljsko, ćirilsko i latiničko i tri narječja: čakavsko, kajkavsko, štokavsko. Ta su tri pravca ujedno i tri hrvatske redakcije *Cvijeta*. Prijevod zapisan glagoljicom je najstariji, ali i najnepotpuniji. Zabilježen je u 5 hrvatskoglagojskih zborničkih

¹⁷ Rudolfa Strohala, čiji su radovi nerijetko zanemarivani i strogo kritizirani možemo smatrati najzaslužnijim u istraživanju i prezentiranju glagoljske varijante *Cvijeta kreposti*. Bez obzira što je Strohalovu pristupu djelu nedostajala kompleksnija književno-povijesna podloga, njegovi su radovi o *Cvijetu* otvorili pristup nepoznatom tekstu, a svojim pionirskim raščlambama potakli su kompleksnija istraživanja koja se pojavljuju tek stotinjak godina nakon Strohalovih studija.

kompilacija koje nastaju od kraja 15. i tijekom 16. stoljeća. Hrvatsku ćirilsku varijantu *Cvijeta kreposti* sadrži samo jedan krnji ćirilski zbornik iz 16. stoljeća. Tek najmlađe i cjelovite varijante koje nastaju u 17. i 18. stoljeću zapisane su i ćirilicom i latinicom. Već smo napomenuli da se *Fiore di virtù* u tiskanoj varijanti europskoga književnog miljea pojavljuje vrlo brzo nakon izuma tiska¹⁸ i biva jedno od najčitanijih europskih djela uopće pa se kao proslavljeno štivo i pojavljuje na hrvatskom prostoru. Međutim, sve sačuvane starije hrvatske varijante su rukopisne, dok su tiskane varijante samo one najmlađe fra Pavla Posilovića i Krste Mazarovića.

Grafički prikaz razvoj hrvatskoga prijevoda *Cvijeta kreposti* od 15. do 18. stoljeća

2.1. Cvijet kreposti *glagoljicom* zapisan

Rukopisne varijante *Cvijeta kreposti* temelje se na crkvenoslavenskom jeziku s prepoznatljivim čakavskim i kajkavskim jezičnim supstratima (Hercigonja 1975: 387; usp. Vučković 2017: 47–48). Sačuvane su u tri glagoljska zbornika koja pripadaju *zlatnom dobu hrvatskoga glagolizma*. Jagić je već zapisao da je to vrijeme razvoja „narodnog jezika s glagolskim pismom za sve književne i društvene potreba, što je javnom životu davalo slovensko obilježje“ (Jagić 1913: 10).¹⁹ Jezične interferencije književnoga crkvenoslavenskoga, odnosno hrvatsko-staroslavenskoga jezika (Damjanović 2008: 24–37, Eterović 2016: 111) s čakavskim i kajkavskim narječjima jasno pokazuju lingvističku zrelost glagoljaša i priređivača ovoga djela „da uspostavi svojevrsnu harmoniju jezičnih elemenata...“, kako je glede zborničkih tekstova istaknuo Stjepan Damjanović u knjizi *Jezik otačaski* (Damjanović 1995: 70). Ta je konstatacija potvrđena u svim tekstovima *Cvijeta kreposti* koji su dobri primjeri tekstova s tipičnim odrazom unutarnjih jezičnih turbulencija kad se isprepleću čakavske

¹⁸ Među najstarija izdanja spada firentinsko izdanje *Fiore di virtù* iz 1498. godine (Compagnia del Drago) (URL 1).

¹⁹ Valja istaknuti da to vrijeme istovremeno karakterizira i intenzivno otvaranje talijanskom književnom utjecaju (usp. Hercigonja 2009: 49).

književnojezične norme s jezičnim elementima tada bliskih jezičnih sustava, a to su crkvenoslavenski, kajkavski i štokavski.²⁰ Uz to valja istaknuti i dodatne literarne raznolikosti koje odražavaju samoga autora, njegovu naobrazbu i jezičnu eksplicitnost. Način autorova izražavanja preslikava jezičnu i literarnu uvriježenost razdoblja u kojemu je „prepisiivačka književnost koncentrirana na područje variranja izrazom...” (Čupković 2004: 49–52). U tom smislu smatramo da je *Cvijet kreposti* najbolji primjer vrste teksta koji sam po sebi, a i svojom namjerom, dopušta jezične interferencije jer mu je pristup slobodan, tekst nije religijski, a svrha mu nalaže da bude što razumljiviji i dopadljiviji.

Najstariji sačuvani odlomak teksta hrvatske varijante *Cvijeta kreposti* je u *Vinodolskom zborniku*²¹ s početka 15. stoljeća (Milčetić 1911: 213; Strohal 1916: 5; Štefanić 1970: 8). To je jedini primjer teksta *Cvijeta kreposti* koji je pisan lijepom hrvatskom uglatom glagoljicom. *Vinodolski zbornik* čuva 12 poglavlja (fol. 50a–54b), odnosno „kapitula“ ili „kapitola“ *Cvijeta kreposti*. To su poglavlja o: Božjoj ljubavi, ženskoj ljubavi, zavisti, veselju, žalosti, okrutnosti, darežljivosti, škrtosti, opominjanju, zavodljivosti, mudrosti, strašljivosti.

Iz 1468. godine je *Petrisov zbornik*,²² koji se smatra najreprezentativnijim glagoljskim zbornikom mlađega tipa, a ističe se po simbiozi čakavskoga, kajkavskoga te crkvenoslavenskoga jezičnog idioma (Hercigonja 2006: 225). Pisan je knjižnom kurzivnom glagoljicom i sadrži 6 poglavlja *Cvijeta kreposti* (fol. 26v–31r). To su poglavlja o: veselju, žalosti, miru, gnjevu, okrutnosti i darežljivosti (Zaradija Kiš 2018a: 203–206).

Istom stoljeću pripada i *Ljubljanski zbornik*,²³ koji sadrži 9 poglavlja (fol. 5v–10v) *Cvijeta kreposti*. To su poglavlja o: nepromišljenosti, pravdi, nepravdi, vjeri, nevjeri, istini, laži, hrabrosti i strašljivosti.

Odlomke iz *Cvijeta* sadrže još dva glagoljska zbornika iz 16. stoljeća. *Grškovićev zbornik*²⁴ ima sveukupno 8 sačuvanih poglavlja iz *Cvijeta kreposti* (fol. 55v–59v i fol.

²⁰ Podrobnou usporednu jezičnu raščlambu *Cvijeta kreposti* (fonološko-grafijsku, morfološku, leksičku) vidi u Zaradija Kiš i Šimić 2020: 75–93.

²¹ *Vinodolski zbornik* se pod signaturom IIIa 15 čuva u Arhivu Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Zagrebu. Od 15. do 17. stoljeća nalazio se u vinodolskom kraju, po kojemu je dobio ime, a o čemu svjedoče i zapisani vinodolski onimi. Kasnije se rabio na otoku Krku i to u Dobrinju i Vrbniku, odakle ga je Ivan Kukuljević Sakcinski donio u Zagreb (Zaradija Kiš 2018: 477–498).

²² *Petrisov zbornik* se čuva u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu pod signaturom R 4001. Ime je dobio po krčkom kanoniku iz 19. stoljeća Josipu Antunu Petrisu (1787.–1868.) u čijoj je ostavštini pronađen.

²³ *Ljubljanski zbornik* je katalogiziran pod nazivom *Slavische Sammlung* i čuva se u Nacionalnoj in univerzitetnoj knjižnici u Ljubljani (sign. Slav. Sammlung, futur. 3/368). Sadrži 20 listova, pisan je pomalo neurednom kurzivnom glagoljicom i gotovo je potpuno neistražen (Strohal 1915: 142–144; Milčetić 1911: 231–232).

²⁴ *Grškovićev zbornik* (sign. VII 32) se čuva u Arhivu Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Zagrebu. Pisan je kurzivnom glagoljicom (Štefanić 1970: 45).

121r–124v). To su poglavlja o: ljubavi prema bližnjemu,²⁵ zavisti, žalosti, miru²⁶ i škrtosti. Od fol. 121r–124v *Grškovićev zbornik* sadrži i poglavlja o Božjoj ljubavi, o ljubavi prema bližnjemu, o pravdi, o nepravdi.

*Tkonski zbornik*²⁷ sadrži najveći broj poglavlje iz *Cvijeta kreposti* (fol. 67r–85r). Zavisno od načina obročavanja poglavlja, njihov broj može varirati od dvadeset do dvadeset i tri. *Tkonskom zborniku* nedostaju četiri poglavlja u odnosu na talijanski izvornik i to od sedamnaestoga (od kojega je sačuvano vrlo malo teksta pa se zbog toga često i ne pribrojava ukupnom broju kapitula) do dvadesetoga poglavlja. Međutim, u rukopisu su obročana dvadeset i dva poglavlja, a može ih se razlučiti i više s obzirom na to objedinjuje li neko poglavlje dva ili više poglavlja. Tako je npr. dio poglavlja koje razmatra nevjeru sastavni dio poglavlja o pravdi, koja je pak spomenuta samo naslovom i ne sadrži tekst samoga poglavlja. U šestom poglavlju su sadržane čak tri naravi, odnosno emocije: zavist, veselje i tuga od kojih su veselje i tuga potpoglavlja kapitula o zavisti i nisu obročana. Zbog načina razlučivanja poglavlja njihov broj zato varira od dvadeset do dvadeset i tri (usp. Zaradija Kiš 2018b: 191; ista 2018c: 202). To su poglavlja o: Božjoj ljubavi (dio), ljubavi prema bližnjemu, ženskoj ljubavi, stihovi o ženi, o ljubavi općenito, o zavisti, radosti, žalosti, miru, gnjevu, milosrđu, okrutnosti, darežljivosti, škrtosti, opominjanju, zavodljivosti, nepromišljenosti, pravdi (samo početak), nevjeri (dio), istini, laži, hrabrosti i strašljivosti.

2.2. Cvijet kreposti ćirilicom zapisan

Hrvatskom ćirilicom je pisan dubrovački rukopis iz 1520. godine poznatiji pod nazivom *Libro od mnozijekh razloga*.²⁸ Rukopis se sastoji od nekoliko tekstovnih cjelina, a prva okrnjena je prijevod *Fiore di virtù*. Početak *Libra* nije sačuvan, pa tako ni prvih 19 poglavlja teksta *Cvijeta*. Sveukupno su sačuvana 22 poglavlja od kojih je prvih deset potvrđeno i u glagoljskim zbornicima, poglavito u *Ljubljanskom* i *Tkonskom*. To su poglavlja o: mudrosti²⁹ (dio), mahnitosti, pravdi, nepravdi, vjernosti, lukavosti, iskrenosti, laži, hrabrosti i strašljivosti. Narednih 12 poglavlja je jedino sačuvano u *Libru*. To su poglavlja o: oholosti, upornosti, nestabilnosti, uzdržljivosti, neumjerenosti, poniznosti, nadmenosti, suzdržanosti, gramzljivosti, čednosti, požudi, umjerenosti.

²⁵ Isto je poglavlje zapisano na dva mjesta: fol. 55v/17–56r/17 i fol. 122r/21–122v/6.

²⁶ Ovo poglavlje sadrži samo početak, fol. 57v/15–58r/10.

²⁷ Pod signaturom IV a 120 *Tkonski zbornik* se nalazi u Arhivu Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Zagrebu. On je nastao na samom početku 16. stoljeća, no dio četvrtoga sveščića u kojemu se nalazi tekst *Cvijeta kreposti* mogao bi pripadati čak kraju 15. stoljeća s obzirom na bilješku koja govori o dovršenju rukopisa 1492. godine (Strohal 1915: 157; Štefanić 1970: 29). To znači da bi *Cvijet kreposti* u *Tkonskom zborniku* pripadao i najstarijem dijelu zbornika (Zaradija Kiš 2015: 126), kojega je prema Strohalovim saznanjima napisao fra Matej Zdranin (Strohal 1915: 140).

²⁸ Pod signaturom IV a 24 rukopis se čuva u Arhivu Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Zagrebu.

²⁹ Sačuvan je samo posljednji dio poglavlja o mudrosti s kojim počinje rukopis *Libra*.

Zbrojivši sve hrvatske varijante prijevoda *Fiore di virtù* dolazimo do 35³⁰ cjelovito prevedenih poglavlja koliko ih je sadržavala prvotna najstarija varijanta *Fiore di virtù* koja se prepisivala tijekom 14. i 15. stoljeća i iz koje su nastajali prvi vernakularni prijevodi. Međutim, *Libro od mnozijek razloga* ili *Knjiga o mnogim stvarima* (kako bismo je danas preveli), koja je nastala u benediktinskom samostanu na otoku Mljetu (Rešetar 1926: XV),³¹ završava s obročanim 41. poglavljem. Mlađa ćiriljska varijanta *Cvijeta* sadrži i mlađa, kasnije pridodana poglavlja, čime se potvrđuje poznavanje mlađih proširenih verzija *Fiore di virtù* na našem prostoru koje se kao inkunabule pojavljuju tiskom potkraj 15., a posebice tijekom 16. stoljeća (usp. Rešetar 1933: 15–17).

Najbolji hrvatski poznavatelj *Libra* koji je detaljno istraživao ovaj dubravački književni *unicum* je filolog i književni povjesničar, Dubrovčanin Milan Rešetar (1860.–1942.). O *Libru* je objavio dvije opširne studije: *Libro od mnozijek razloga: dubrovački ćirilski zbornik od g. 1520.* (1926) i *Dubrovački zbornik od god. 1520.* (1933).³² Bez obzira na nedoumice, otvorena pitanja ili čak i netočnosti, obje studije su do danas temeljna polazišta bilo kakva pristupa toj dubrovačkoj književnoj kompilaciji. Tijekom istraživanja dubrovačkoga *Cvijeta*, Rešetar je po prvi put krenuo u potragu za talijanskim predloškom hrvatske varijante, oslanjajući se posebice na tzv. padovansko³³ izdanje *Fiore di virtù* iz 1751. godine (Rešetar 1933: 10). Valja istaknuti da je Rešetar do tada bio jedini hrvatski filolog koji se općenito zanimao za različita talijanska izdanja europskoga bestselera pa je u tu svrhu prelistao preko pedeset talijanskih tekstova izdanih u razdoblju od 1474. do 1518. godine. Olakotna okolnost mu je u tom trenutku bila ta što je desetak godina nakon umirovljena, točnije od 1928. godine pa do kraja života, živio u Firenci. Tu se bavio istraživanjem toskanskoga dijalekta na kojemu je napisano djelo *Fiore di virtù*. Na smjernicama tih filoloških interesa Rešetar je lako mogao doći i do prvih kritičkih studija o *Fiore di virtù*, koje su na hrvatskom prostoru vjerojatno još bile nepoznate. To su pionirski radovi Giacoma Ulricha iz 1890. i 1895. godine te Carla Fratia iz 1891. godine. Tijekom istraživanja Rešetarovu pozornost privukla su dva talijanska mletačka izdanje *Fiore di virtù* iz

³⁰ Pored 35 hrvatskih poglavlja *Cvijeta kreposti* jedino *Tkonski zbornik* sadrži dodatak u stihovima o ženi. O provenijenciji ovoga dodatnog poglavlja ne znamo mnogo. Pretpostavljamo da ih je pisac glagoljaš preuzeo iz nama nepoznata izvora, koji je u danom trenutku imao pri ruci. S obzirom na prethodno poglavlje *Cvijeta* koje govori o ženskoj ljubavi ovaj se tekst piscu mogao učiniti kao zanimljiv dodatak. Upravo ovaj segment teksta potvrđuje već ranije izrečenu misao o slobodnom pristupu tekstu koji se može prikazivati parcijalno, a kojemu se može i dodavati ponešto.

³¹ Rukopis je u cijelosti (180 strana) obradio Milan Rešetar 1926. godine i objavio u *Zborniku za istoriju, jezik i književnost srpskog naroda* br. 15. U uvodnom dijelu Rešetar iscrpno opisuje djelo koje započinje tekstem *Cvijeta kreposti* (str. 1–36).

³² Na te će se radove na primjerima odabranoga leksičkog korpusa osvrtni mnogo godina poslije Dragica Malić u radu *Najstarije dubrovačke 'tuđinke'* (2005).

³³ *Fiore di virtù ridotto alla sua vera lezione. Ristampa del Romano Originale del 1740. migliorata non poco intorno all'ortografia e alla interpunzione.* Padova, 1751., Giuseppe Comino (URL 2).

1485. i 1518. godine³⁴ s kojima je uspoređivao dubrovačku varijantu *Cvijeta*. Rešetar je i jedini hrvatski filolog koji je pokušao iznaći izvorište dubrovačkoga prijevoda, primijetivši pritom da su „od iste matice potekla i oba ... mletačka izdanja“ (Rešetar 1933: 28–29). U njima, prema Rešetaru, valja tražiti i ishodište kasnijega prijevoda fra Pavla Posilovića. Njegov talijanski predložak pripadao bi istoj redakciji kojoj pripada i predložak dubrovačkoga prijevoda, ali samo od 30 do 41 glave koje ima jedino dubrovački rukopis i koji se u tim glavama prema sadržajnim smjernicama najtješnje primiče izdanju iz 1518. godine³⁵ (Rešetar 1933: 33). Razvidno je, dakle, da tekst *Cvijeta kreposti* koji sadrži *Libro* „pretpostavlja dvije razne matice“. Prva bi pripadala prvotnim izdanjima *Cvijet* koji je sadržavao samo 30, odnosno 35 poglavlja, dok drugi dio, odnosno narednih jedanaest poglavlja pripada matici kasnijega, odnosno mlađega razvijenog talijanskog predloška. Rešetar smatra da, *Libro* „nema ništa što je originalni produkt književnoga rada – sve je u njemu prevedeno, možda tek nešto i prerađeno, pa je sve vrlo nespretno, a na mnogo mjesta baš i besmisleno iskazano“ jer dva pisara koja su priređivala *Cvijet* uglavnom su „samo prepisivali tuđ posao“, a mnoštvo pogrešaka „najbolje dokazuje da naši pisari vrlo često nisu razumjeli što su imali pred očima, da su prepisivali dakle tuđ tekst a nisu pisali svoj“ (Rešetar 1933: 3).

Prvotni hrvatskoglagoljski prijevod, odnosno starija čakavska varijanta *Cvijeta* bila je razumljiva našim sjevernim obalnim prostorima gdje je i nastala, no na krajnjem kulturološki vrlo razvijenom jugu prilagodba teksta zahtijevala je velike preinake koje su razvidne u deset navedenih glava koje se preklapaju s istima iz glagoljskih zbornika. Primjetna jezična razlika je u zadnjih deset glava za koje Rešetar smatra da su prevedene direktno s talijanskoga za razliku od prvih poglavlja *Cvijeta* u *Libru* čiji je čakavski temeljni prijevod prilagođen dubrovačkom idiomu uz uvid u talijanski predložak. Odatle i ima mnogo više netočnosti i nerazumljivosti u drugom dijelu *Libra*, tj. nakon prvih deset „kapitula“. Najveća vrijednost *Libra* očituje se upravo u jeziku koji teži što većoj prilagodljivosti dubrovačkom vernakularu na koji su tekstovi „okrenuti sa čakavsko-glagoljskih matica na dubrovački govor“ (Rešetar 1933: 10). Imajući u vidu jezične morfološke nijanse koje se tiču crkvenoslavenizama, čakavskoga te štokavskoga narječja, dubrovačka verzija *Cvijeta* pokazuje da nije nastala izolirano već da joj najstarija glagoljska inačica³⁶ leži u osnovi i to posebice do 28 poglavlja, koliko ih je sačuvalo stariji glagoljski prijevod. Literarna pak vrijednost *Cvijeta* iz *Libra* nije „jedino u tome što nam zajedno donosi... neke novije talijanske proizvode“ kako piše

³⁴ *Fiore di virtù*, Venezia 1485., izdavač Mateo Capcasa i Bernardino Pino; *Fiore di virtù*, Venezia 1518., izdavač Melchior Sessa (Jacobson Schutte 1983: 237, 241).

³⁵ To je izdanje pretisak starijega mletačkog iz 1499. godine, odnosno još starijega iz 1475. godine koje je u Vincenzi izdao Leonardus Achatas de Basilea. On je među prvima donio tiskarsko umijeće u Italiju i najduže vremena proboravio kao tiskar u Vincenzi (Mondolfo URL 3).

³⁶ U tom je smislu posebno znakovita rijetka sačuvana dvojina čakavskoga narječja u dubrovačkom tekstu *Cvijeta* koji ju u 16. stoljeću ne poznaje (Rešetar 1933: 253–254; Zaradija Kiš i Šimić 2020: 85).

Rešetar (1933: IX) već što nastavlja književni kontinuitet priređivanja *Cvijeta* na širem hrvatskom prostoru. To pokazuje koliko su hrvatski pisci-priređivači osluškivali europska literarna strujanja i nastojali ih slijediti, tj. „biti u trendu“, kako bismo danas popularno rekli. Uz to, dubrovački *Cvijet* nam još jasnije pokazuje koliko se vodilo računa o popularnosti djela, odnosno o bitnosti jezika – domaćega – na kojemu je djelo priređeno da bi bilo razumljivo što širem čitateljskom auditoriju. S obzirom na to da hrvatska popularnost *Cvijeta* jasno ističe poznavanje i prožimanje literarnih ostvaraja širega hrvatskog prostora, od sjevernih čakavskih prema južnim štokavskim uz osebujne jezične interferencije, u lingvističkom je smislu *Cvijet* posebno važan za povijest hrvatskoga jezika, jer je riječ o slojevitom prijevodnom tekstu.

Imajući u vidu velik broj talijanskih prijepisa, a još veći broj tiskanih izdanja, nemoguće je utvrditi točan predložak bilo koje hrvatske varijante *Cvijeta*, ali je razvidna njihova međusobna ovisnost. Iz toga razloga te zbog izrazite popularnosti djela nameće se razmišljanje o mogućnosti postojanja cjelovitoga hrvatskog i to glagoljskog prijevoda naslonjena na neku stariju varijantu talijanskoga tekst *Fiore di virtù* s kojega se potom prepisivalo i kojega se nadopunjavalo u kasnijim stoljećima prema opet nekoj nama još nedosegnutoj proširenoj talijanskoj varijanti. O mogućnosti postojanja cjelovitoga hrvatskoglagoljskog teksta *Cvijeta kreposti* potaknula nas je spoznaja o izgubljenosti još važnijih popularnih, čak kapitalnih srednjovjekovnih djela. Tako npr. hrvatskoglagoljska Biblija, kao najvažniji literarni ostvaraj kršćanske civilizacije nije uspjela biti sačuvana na hrvatskoglagoljskom prostoru, iako o njezinu postojanju govore povijesni izvori od 14. do 16. stoljeća (Badurina Stipčević 2010: 384–385), kao ni Bestijarij, „životinjska Biblija“ čije odlomke čitamo u raznim glagoljskim knjigama pa tako i u *Cvijetu kreposti*. O ovoj „Bibliji“ se do sada nisu provodila nikakva istraživanja pa tako ostaju otvorena mnoga pitanja glede zanimanja, popularnosti i odnosa prema Bestijariju kao iznimno popularnom europskom djelu i književnom žanru znanom i na Zapadu i na Istoku europskoga srednjovjekovnog prostora. Premda je riječ o dvjema najčitanijim i najpopularnijim knjigama europskoga književnog srednjovjekovlja (Zaradija Kiš 2015a: 417), na hrvatskom književnom prostoru ih nema. Ovim djelima s pravom bi se mogla pridružiti knjiga *Cvijeta kreposti* i to iz dva razloga:

Prvi se odnosi na kompleksnu, no usprkos tomu, vrlo razumljivu i harmoničnu strukturu djela. Njezina sadržajna gradacija impresionira intelektualnom nabijenošću svakoga poglavlja koje je utemeljeno na mnoštvu biblijskih referenci i izreka filozofskih autoriteta od Aristotela do Tome Akvinskoga. Misli najvećih umova o naravi čovjeka su pouzdan temelj u razmatranju nedokučivih i najapstraktnijih kutaka čovjekove psihe. Razmatranja se potom vizualiziraju na znanjima i naslijeđenim vjerovanjima o životu životinja, što se u konačnici potvrđuje egzemplom (usp. Polo de Beaulieu, Collomb i Berlioz 2010) kao provjerenim argumentom u vremenu. Tako je srednjovjekovno književno nasljeđe na smjernicama moralne teologije spretno akumulirano i u novom ruhu na pristupačan način ponovo prezentirano.

Drugi se razlog odnosi na tijesnu povezanost teksta *Cvijeta* s Biblijom, s jedne te Bestijarijem (Duchet Suchaux i Pastoureau 2002) s druge strane. Iz tih najčitanijih srednjovjekovnih kompilacija o životu, crpe se prezentacije znanja i spoznaja te se ta djela fragmentarno i razumljivo prezentiraju, ističući neraskidivu bliskost Čovjeka i drugih bića, odnosno ističu Čovjeka viđena kroz Prirodu kao Božju kreaciju u cijelosti.

Cvijet kreposti je tako potvrda baštinjenih antičkih spoznaja, Biblije i Bestijarija u ljudskoj svakodnevicu u kojoj je ljudska životinja smještena na istu ravan s ne-ljudskom. Tako se na jedinstven način ističe mjesto i uloga Drugoga kao Božjega stvorenja u postojanju Čovjeka. Nažalost, nitko se nikada nije posebno bavio bitnošću bestijarijskih odlomaka u *Cvijetu* koji u ovakvoj prezentaciji predstavljaju ključ razumijevanja novoga vremena i navješćuju razgraničenje teologije i zoologije (Linzey 2013), koja u srednjem vijeku pripada jedino kontekstu teoloških promišljanja. S obzirom na to da se intenzivno proučavanje životinja pojavljuje od druge polovice 16. stoljeća kad je i popularnost *Cvijeta* na vrhuncu, nije neobično što renesansa donosi mnoštvo zooloških književnih ostvaraja, čije će se gomilanje i podjela definitivno okončati u 18. stoljeću taksonomijom švedskoga botaničara i liječnika te začetnika ekologije, Carla von Linnéa (1707.–1778.).

2.3. Cviet Pavla Posilovića: ćirilica i latinička varijanta

I kao što svako doba donosi svoja djela tako i svako djelo reflektira obilježja svoga vremena, projicirajući donekle prošlost, odnosno nastavljajući njezin utrti put obogaćujući ga, dotjerujući ga i prilagođavajući ga aktualnom vremenu. U tom smislu glas prošlosti u novom ruhu donosi drugo, a ujedno i posljednje, djelo tihoga pregaoca, fra Pavla Posilovića (1597.–1657.), onaslovljeno *Cviet od kriposti i tilesnie...*³⁷. Tako fra Pavao Posilović 127 godina nakon dubrovačkoga *Cvijeta* tiska u Veneciji 1647. godine isto djelo, doživljavajući ga zacijelo još uvijek kao europski bestseller, što je *Fiore di virtù* doista i bio i kojega će kao takvoga prenijeti na najrazumljiviji način svome katoličkom puku od Drave pa sve do Jadranskoga mora gdje se prostiralo njegovo biskupsko djelovanje. O dubrovačkom i Posilovićevu prijevodu koji se na njega naslanja (Gabrić-Bagarić 2010: 242) prve misli, bez uvida u bilo kakav talijanski predložak, izrekao je još sredinom 19. stoljeća Vatroslav Jagić (usp. Badurina Stipčević 2011: 4; Zaradija Kiš 2015: 129), ističući ga u kontekstu promišljanja o pučkoj književnosti, koju s poseb-

³⁷ Na naslovnici izdanja iz 1701. godine piše: *CVIET od kriposti duhovni i tilesnie prikoristan svakomu virnomu karstianinu koi ga ští često, izvadien iz jezika latinskoga u jezik ilirički aliti slovinski, i mnoge druge stvari duhovne nadodate po fra Pavlu Posiloviću iz Glamoča, biskupu skradinskomu, reda s(ve)toga oca Frančiška. U MNECIE na 1701. Po Nikoli Peccanu knjigaru u Marcarii pod inšinjom liliana. Pretisak ovoga izdanja priredio je 2002. godine Wilfried Potthoff (1945. – 2009.), njemački slavist i profesor slavenske filologije na bonskom sveučilištu pod naslovom: *Pavao Posilović, Cvijet od kriposti: Als Facsimile herausgegeben und eingeleitet von Wilfried Potthoff*, Frankfurt am Main, New York: Peter Lang GmbH, Internationaler Verlag der Wissenschaften.*

nom pozornošću valja razmatrati kako bi se „podpuno shvatila važnost ovakieh knjiga, gdje se radi o izvoru narodnih priča“. Pritom Jagić dodaje da su te priče „u svoje doba mnogo čitane bile, jer su pisane za narod, čistom narodnom prozom...“ (Jagić 1868: 67), pa odatle i jednostavnost njihova jezika, koji je prema Radoslavu Katičiću „nema dvojbe... rani oblik našega današnjega standardnoga jezika, onoga kojim se služimo u svim javnim prilikama“ (Katičić 2001: 15). Slijedeći trendove barokne književnosti *Cvijet kreposti* doista pruža mogućnost reminiscencije starih vremena u novom ruhu uz nagomilane misli znamenitih mislilaca te je kao „enciklopedija moralke“ posebno prihvaćano i u Posilovićeva doba. To potvrđuje i četrdesetak godina mlađe drugo izdanje Posilovićeva *Cvieta* iz 1701. godine. Iako je *Cviet* priređivačko djelo ono ipak ima i ponešto autorskih obilježja, a to je ponajprije način i sloboda prenošenja „srednjovjekovne mudrosti, morala i uljudbe kao uzornih primjera koji će biti *prikorisni* njegovim čitateljima da steknu *kripost duhovne i tilesne*“ (Knezović 2001: 21).

S obzirom na mnoge kulturne mijene Posilovićeva doba, među koje spadaju i ortografske, tj. povlačenje rasprostranjene i osebuje hrvatske ćirilice pred latinicom koja postaje pismom svakodnevice, ni popularni *Cviet od kriposti* nije odolilo. Samo desetak godina nakon drugoga ćiriljskoga izdanja, latiničkim pismom će ga tiskati i to ponovo u dva navrata, 1712. i 1756. godine vlastelin Krsto Mazarović (1680.–1725.) pod nazivom *Zviet od kriposti. Prikoristan Diecizi, i suakomu viernomu Karistianinu, Koiga usbudde sčticti cesto*. Djelo je priređeno u peraškom govoru Boke Kotorske (Kolenđić 1915: 185–186) dobro se uklopivši „u kasnobarokni medijevizam svojih čitatelja“ (Prosperov Novak 1996: 314).

3. Zaključne misli

Propitavši nastanak *Fiore di virtù* i njegovu europsku popularnost te se potom usredotočivši na hrvatski književni tropisni prostor od 15. do 18. stoljeća, nije teško zaključiti da hrvatske varijante *Cvijeta kreposti* po svojoj odgojnoj usmjerenosti predstavljaju dio europskoga modernog literarnog izričaja. Razvidno je da su književne novotarije iznimno brzo prodirale na hrvatski prostor bez obzira na vrlo teške i dramatične povijesne trenutke u kojima dominiraju ratna stradanja, osvajanja, društvena i moralna bijeda i dr. Usprkos tome ni u jednom se trenutku ne zatamljuje ljudska duhovna kreativnost, posebice ona književna izražena knjigom i riječju koja svoj apogej doživljava u procesu oslobađanja dogmatskih stega minulih vremena.

Moralno-didaktički sadržaj kakav nudi *Cvijet* najbolji je odraz novoga, književno najkreativnijega renesansnog doba: tekst je inovativan, poučan i „pitak“ pa zato vrlo brzo i najpopularniji diljem Europe i to tijekom gotovo pola tisućljeća, od 14. kad nastaje pa sve do 19. stoljeća kad mu popularnost jenjava, ali ne nestaje. Zato možemo sa sigurnošću reći da je *Cvijet kreposti*, kao europski pučki bestseller, u svojoj sadržajnoj kompleksnosti prikazanoj na razumljiv i dinamičan način diskretno začinjao slobodu

kritičkoga mišljenja prema sebi kao moralnu vrednotu. Razmatranje čovjekovih mana, vrlina i emotivnih stanja kroz etološku prizmu ne znači stvaranje ironičnoga, ciničnoga ili degradirajućega stava prema čovjeku čija je narav uspoređena s pticom, vukom, medvjedom i sl., već naprotiv, apostrofira mjesto čovjeka u Prirodi, potrebu za znanjem o njoj kao zajedničkoga obitavališta sa sebi bliskim (domaćim), ali i dalekim (divljim) životinjama. Svako živo biće slobodno je i pozitivno u svom življenju, a usporedba čovjeka sa životinjom je potreba za korekcijom pretjeranosti koje prerastaju npr. u proždrljivost, pohotu, nepravednost i sl. čime se nagrđuje sklad odnosa čovjeka s čovjekom.

S aktualne točke motrišta na Prirodu i čovjekovu odgovornost³⁸ prema njoj, u *Cvijetu kreposti* možemo iščitati upravo nagovještaj novih i progresivnih razmatranja o čovjeku u Prirodi i njegovoj neraskidivoj povezanosti s njom. No tek danas, kad briga za očuvanjem vrsta postaje globalni ekološki problem, prepoznamo da je on već davno bio natuknut, ali je dugo ostao na margini kolektivne svijesti.

³⁸ Ovu problematiku današnjega globalnog društva dirljivo komentira Ishmael, glavni junak istoimene proslavljene novele iz 1992. godine Daniela Quinna (1935.–2018.), američkoga pisca i kulturnoga kritičara. Poput *Cvijeta kreposti* i njegova novela u 20./21. stoljeću još uvijek potiče kolektivnu svijest i razvijanje ljudske odgovornosti između odnosa čovjeka i Drugih.

Literatura

- Badurina, Natka; Una Bauer; Jelena Marković. [ur.]. 2019. *Naracije straha*. Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku i Leykam international d. o. o.
- Badurina Stipčević, Vesna. 2010. Hrvatskoglagoljska Biblija. U: *Biblija – knjiga Mediterana par excellence* [ur. Marko Vugdelija]. Split: Književni krug. 383–398.
- Badurina Stipčević, Vesna. 2011. Jagićeva izdanja hrvatskih srednjovjekovnih književnih tekstova. *Slovo: časopis Staroslavenskoga instituta u Zagrebu*, 61, 1–14.
- Biblija. Stari i Novi zavjet*. 1980. Zagreb: Kršćanska sadašnjost.
- Boquet, Damien; Nagy, Piroska. 2011. Une histoire des émotions incarnées. *Médiévales*, 61, 5–24.
- Corti, Maria. 1959. Le fonti del *Fiore di virtù* e la teoria della ‘nobiltà’ nel Duecento. *Giornale storico della letteratura italiana*, 136, 1–82.
- Čupković, Gordana. 2004. Varijantni jezični ostvaraji u magijskim tekstovima *Tkonskoga zbornika*. *Čakavska rič*, 32 (1), 49–112.
- Damjanović, Stjepan. 1995. *Jezik otačaski*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Damjanović, Stjepan. 2008. *Jezik hrvatskih glagoljaša*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Duchet Suchaux, Gaston; Pastoureau, Michel. 2002. *Le bestiaire médiéval. Dictionnaire historique et bibliographique*. Paris: Le Léopard d’or.
- Đurić, Željko. 2012. Zaboravljene knjige: *Fiore di virtù* u prijevodu Vićentija Rakića. *Priilozi za književnost, jezik, istoriju i folklor*, 78, 29–40.
- Eterović, Ivana. 2016. O jeziku hrvatskoglagoljskih zbornika neliturgijskoga sadržaja: perspektive novih istraživanja. U: *Meandrima hrvatskoga glagoljaštva. Zbornik posvećen akademiku Stjepanu Damjanoviću o 70. rođendanu* [ur. Kuštović, Tanja; Žagar, Mateo]. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada. 109–118.
- Fрати, Carlo. 1891. Ricerche sul *Fiore di virtù*. *Studi di filologia romanza*, 6, 247–447.
- Gabrić-Bagarić, Darija. 2010. *Fiore di virtù* u hrvatskoj književnosti: tradicija i inovacije. U: *Knjige poštujući, knjigami poštovan. Zbornik o 70. rođendanu Josipa Bratulića* [ur. Dukić, Davor; Žagar, Mateo]. Zagreb: Matica hrvatska. 239–254.
- Hercigonja, Eduard. 1975. Srednjovjekovna književnost. U: *Povijest hrvatske književnosti*. Knj. 2. Zagreb: Liber – Mladost.
- Hercigonja, Eduard. 2006. *Tropismena i trojezična kultura hrvatskoga srednjovjekovlja*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Hercigonja, Eduard. 2009. *Tisućljeće hrvatskoga glagoljaštva*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.
- Huizinga, Johan. 1991. *Jesen srednjeg vijeka*. Zagreb: Naprijed.
- Jacobson Schutte, Anne. 1983. *Printed Italian Vernacular Religious Books 1465–1550: A finding list*. Genève: Libraire Droz.
- Jagić, Vatroslav. 1868. Prilozi k historiji književnosti naroda hrvatskoga i srpskoga. *Arkiv za povjestnicu jugoslavensku*, 9, 65–151.

- Jagić, Vatroslav. 1913. Hrvatska glagolska književnost. U: *Branko Vodnik, Povijest hrvatske književnosti*. Zagreb: Matica hrvatska. 9–64.
- Katičić, Radoslav. 2001. Pavao Posilović – glas iz vremena tihih pregalaca. U: *O Pavlu Posiloviću. Zbornik radova sa znanstvenog skupa „Pavao Posilović i šibensko-skradinski kraj u njegovo doba“*. Skradin – Visovac, 27.-28. listopada 2000. [ur. Knezović, Pavao; Šišak, Marinko; Zenić, Milivoj]. Šibenik – Zagreb: Gradska knjižnica „Juraj Šižgorić“ Šibenik i Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu. 9–16.
- Knezović, Pavao. 2001. Rimski pisci u Cvietu. U: *O Pavlu Posiloviću. Zbornik radova sa znanstvenog skupa „Pavao Posilović i šibensko-skradinski kraj u njegovo doba“*. Skradin – Visovac, 27.-28. listopada 2000. [ur. Knezović, Pavao; Šišak, Marinko; Zenić, Milivoj]. Šibenik – Zagreb: Gradska knjižnica „Juraj Šižgorić“ Šibenik i Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu. 17–52.
- Kolendić, Petar. 1915. Fra Pavao Posilović i njegovo ‘Naslađenje’. *Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti*, 206, 168–217.
- Le Goff, Jacques. 1993. *Srednjovjekovni imaginarij*. Zagreb: Antibarbarus.
- Linzey, Andrew. 2013. *Teologija životinja*. Stubičke Toplice: Edukacijski centar Nova Arka.
- Malić, Dragica. 2005. Najstarije dubrovačke ‘tudinke’. *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje*, 31, 165–209.
- Milčetić, Ivan. 1911. Hrvatske glagoljske bibliografije. *Starine JAZU*, 33, 1–505.
- Polo de Beaulieu, Marie Anne; Collomb, Pascal; Berlioz, Jacques. [ur.]. 2010. *Le Tonnerre des exemples. Exempla et méditation culturelle dans l’Occident médiéval*. Rennes: Presses Universitaires de Rennes.
- Pope, Stephen. 2014. Theological Anthropology, Science, and Human Flourishing. U: *Questioning the Human: Toward a Theological Anthropology for the Twenty-First Century* [ur. Boeve, Lieven; De Maeseneer, Yves; Van Stichel, Ellen]. New York: Fordham University Press. 13–30.
- Prohaska, Dragutin. 1911. *Das kroatisch-serbische Schrifttum in Bosnien und der Herzegowina. von den Anfängen im XI. bis zur nationalen Wiedergeburt im XIX. Jahrhundert*. Zagreb: Nakladom Knjižare Mirka Breyera.
- Prosperov Novak, Slobodan. 1996. *Stara bokeljska književnost*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Puccetti, Paolo. [s.a.]. *Il ‘Fiore di virtù’ tra Slàvia e Romania*. (bilo dostupno na www.pecob.eu/flex/cm/pages/ServeAttachment.php/L/.../BLOB%3AID%3D3358)
- Qiunn, Daniel. 1997. *Ishmael. Čakovec: Dvostruka duga*.
- Rešetar, Milan. 1926. *Libro od mnozijekh razloga: dubrovački ćirilski zbornik od g. 1520*. Beograd: Srpska kraljevska akademija.
- Rešetar, Milan. 1933. *Dubrovački zbornik od god. 1520*. (Posebna izdanja, knjiga C, Filozofski i filološki spisi, knjiga 24). Beograd: Srpska kraljevska akademija.
- Strohal, Rudolf. 1912. *Kratki osvrt na hrvatsku glagolsku knjigu*. Zagreb: Tisak dioničke tiskare u Zagrebu.

- Strohal, Rudolf. 1915. *Hrvatska glagoljska knjiga*. Zagreb: Tiskara „Merkur“.
- Strohal, Rudolf. 1916. *Cvêť vsake mudrosti. Najstarije hrvatsko umjetno sačuvano književno djelo iz 14. vijeka*. Zagreb: Tisak C. Albrecht.
- Štefanić, Vjekoslav. 1970. *Glagoljski rukopisi Jugoslavenske akademije. II. dio*. Zagreb: JAZU.
- Tadić, Ivan. 2003. Ogleđi o Aristotelovoj etici (I. i II.). *Crkva u svijetu*, 38 (3), 333–372, i 38 (4), 473–499.
- Tadić, Ivan. 2004. O zlu u misli sv. Tome Akvinskog. *Crkva u svijetu*, 39 (1), 6–39.
- Ulrich, Giacomo. 1890. *Fiore di virtù, versione tosco-veneta del Gadd. 115 della Laurenziana*. Zürich: Zurcher e Furrer.
- Ulrich, Giacomo. 1895. *Fiore di virtù, saggi della versione tosco-veneta secondo la lezione dei manoscritti di Londra, Vicenza, Siena, Modena, Firenze e Venezia*. Leipzig: Renger.
- Vučković, Josip. 2017. Srednjovjekovni itinerar po Svetoj zemlji iz *Vinodolskoga zbornika. Slovo : časopis Staroslavenskoga instituta u Zagrebu*, 67, 45–90.
- Zaradija Kiš, Antonija; Marjanić, Suzana. 2013. Zoofolkloristika: pregled rezultata prvog kulturnoanimalističkog projekta u Hrvatskoj. U: *A tko to ide? Hrvatski prilozi XV. Međunarodnom kongresu* [ur. Marija Turk]. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada i Hrvatsko filološko društvo. 215–226.
- Zaradija Kiš, Antonija. 2014. Est’ ptica epopsa: jedan hrvatskoglagoljski egzempl i njegov kulturološki kontekst. *Slovo : časopis Staroslavenskoga instituta u Zagrebu*, 64: 183–205.
- Zaradija Kiš, Antonija. 2015. Tragom bestijarija kroz *Cvêť ot kreposti* u Tkonskom zborniku. *Zadarski filološki dani*, 5, 125–152.
- Zaradija Kiš, Antonija. 2015a. Bestijarijski pabirci u akademijinim rukopisima HAZU IV a 48 i HAZU III a 15. U: *Hrvatsko glagoljaštvo u europskom okružju* [ur. Badurina Stipčević, Vesna; Požar, Sandra; Velčić, Franjo]. Zagreb: Staroslavenski institut. 413–446.
- Zaradija Kiš, Antonija. 2016. Tko je *plemenita zvir* u Akademijinim rukopisima IVa 96 i IVa 98?. U: *Šesti hrvatski slavistički kongres. Zbornik radova sa znanstvenoga skupa s međunarodnim sudjelovanjem održanoga u Vukovaru i Vinkovcima od 10. do 13. rujna 2014.* [ur. Botica, Stipe; Nikolić, Davor; Tomašić, Josipa; Vidović Bolt, Ivana]. Prvi svezak. Zagreb: Hrvatsko filološko društvo. 47–58.
- Zaradija Kiš, Antonija. 2016a. Animalistička književna poveznica: od predaje do *Bestijarija* i *Cvijeta kreposti*. U: *10. Riječki filološki dani* [ur. Badurina, Lada]. Rijeka: Filozofski fakultet Sveučilišta u Rijeci. 137–148.
- Zaradija Kiš, Antonija. 2018. Animalističke predodžbe ljudske naravi: *Cvêť vsake mudrosti* u hrvatskoglagoljskom Vinodolskom zborniku. U: *Od dvojbe do razdvojbe. Zbornik radova u čast profesorici Branki Tafri* [ur. Košutar, Petra; Kovačić, Mislav]. Zagreb: Ibis grafika. 477–498.
- Zaradija Kiš, Antonija. 2018a. *Cvijet kreposti*: animalistički uzori čovjekove naravi. U: *Hrvatski prilozi 16. međunarodnom slavističkom kongresu* [ur. Botica, Stipe; Malnar Ju-

rišić, Marija; Nikolić, Davor; Tomašić, Josipa; Vidović Bolt, Ivana]. Zagreb: Hrvatsko filološko društvo i Hrvatski slavistički odbor. 197–212.

Zaradija Kiš, Antonija. 2018b. Jednorog: zagonetno biće naših prostora. U: *Tragovi tradicije, znakovi kulture. Zbornik u čast Stipi Botici* [ur. Rudan, Evelina; Nikolić, Davor; Tomašić, Josipa]. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada, Hrvatsko filološko društvo, Matica hrvatska. 477–492.

Zaradija Kiš, Antonija. 2018c. Bazilisk: upamćeno zlo. Od legende i predaje do moralističke sentence. U: *11. Riječki filološki dani. Zbornik radova s jedanaestoga znanstvenog skupa s međunarodnim sudjelovanjem* [ur. Badurina, Lada; Palašić, Nikolina]. Rijeka: Sveučilište u Rijeci Filozofski fakultet. 383–398.

Zaradija Kiš, Antonija i Šimić, Marinka. 2020. *Cvijet kreposti ili o naravi ljudskoj kroz narav životinjsku: studija. transliteracija. faksimil*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada, Institut za etnologiju i folkloristiku i Staroslavenski institut.

Mrežni izvori

URL 1: https://www.arlima.net/eh/fiore_di_virtu.html#edm. Pristup 10. lipnja 2019.

URL 2: <https://archive.org/details/FioreDiVirtuRidottoAlla1751/page/n4>. Pristup 16. srpnja 2019.

URL 3: Mondolfo, Anita. 1960. Acate, Leonardo. *Dizionario Biografico degli Italiani*. Vol. 1. [http://www.treccani.it/enciclopedia/leonardo-acate_\(Dizionario-Biografico\)](http://www.treccani.it/enciclopedia/leonardo-acate_(Dizionario-Biografico)). Pristup 19. lipnja 2019.

The Flower of Virtue / *Fiore di virtù*: Croatian Glagolitic and Cyrillic Version of the 14th century Italian „Bestseller“

The paper considers the reasons for the popularity of the moralistic work *Fiore di virtù* of the Italian vernacular literature that had been translated to various European languages from the 15th to 18th century. The central part of the paper is dedicated to the Croatian translation of the *Flower of Virtue* which is discussed within the context of the Croatian three-script literariness through Croatian Glagolitic variants of the translation preserved in the time of the „Golden Age of Croatian Glagolitic literature“ in five Croatian Glagolitic Miscellany: three from the 15th and two from the 16th century. Not one of the collections has the whole translation of the Italian text consisting of forty chapters, but rather they have a maximum of twenty as is the case with the *Tkon Manuscript* from the 16th century. A special attention is given to the Cyrillic version of the translation found in the Dubrovnik Miscellany from 1520. In the last part of the paper an overview is given of the most recent and the only integral version of the *Flower of Virtue* prepared by Pavao Posilović in the 17th century that was printed in Western Cyrillic and in Latin script.

Keywords: *Fiore di virtù*/*Flower of Virtue*, Renaissance, Vernacular Literature, Glagolitic Miscellany, Dubrovnik Miscellany, Croatian three letters.

